

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Квітень 2020

Чорноморська безпека

В НОВИХ УМОВАХ

(за I квартал 2020 року)¹

1. Загальна оцінка стану безпеки у Чорноморському регіоні

У першому кварталі 2020 року безпекова ситуація у Чорноморському регіоні залишалась нестабільною з тенденцією до подальшого погіршення. Російська Федерація не припинила і не змінила своїх планів щодо агресивної політики та подальшої мілітаризації регіону.

Аномально тепла зима 2020 року привнесла чимало аномалій у глобальну і регіональну політику та економіку, зав'язуючи нові гордієві вузли проблем. Наприкінці 2019 року Європа перебувала в очікуванні масштабної «газової атаки» Росії на Україну та ЄС, але російський «Газпром» виявився нездатним повторити бліцкриг 2009 року. Увага тимчасово переключилась на Близькосхідний регіон, де у січні 2020 року, після знищення командувача іранського Корпусу вартових ісламської революції (КВІР), ракетних атак іранців на військові бази США в Іраку, знищення КВІР цивільного літака «Міжнародних авіаліній України» в небі над Тегераном, цілком ймовірним був початок нової війни на Близькому Сході. Але цього не сталося: ірано-американський конфлікт не перейшов у воєнну фазу. Не дійшло до прямого воєнного зіткнення і між Росією та Туреччиною.

Груднева 2019 року зустріч у Нормандському форматі не привела до припинення російської агресії - за три місяці цього року на східному фронті загинуло 42 військовослужбовці Збройних Сил України. Різко активізувались гібридні дії Росії зсередини України, спрямовані на дестабілізацію ситуації з використанням кампаній по дезінформації й агентури впливу, а також слідування вищого державного керівництва російському алгоритму вирішення проблеми «війни на Донбасі». Мета РФ на нинішньому етапі – закріпити досягнуті проміжні результати війни, схиливши Україну до капітуляції під гаслом «миру за будь-яку ціну». Одночасно, РФ продовжує свої зусилля, спрямовані на розкол НАТО та ЄС.

Окупований Крим стає все більшим тягарем для Росії, яка виношує плани захопити контроль над Головним шлюзом Північно-кримського каналу та поновити водопостачання на півострів щоб подолати серйозний дефіцит води в Криму. Суперечливі заяви окремих українських високопосадовців щодо необхідності відновлення водопостачання зустріли різкий опір з боку громадянського суспільства, експертного співтовариство та проєвропейських політичних сил. Це питання перебуває у підвішеному стані, але не зникло.

Епідемія коронавірусу, що швидко набула ознак пандемії, показала можливість швидкого переходу від глобалізації до деглобалізації. Використовуючи цю ситуацію, Москва почала переконувати Захід зняти санкції, приховуючи справжню причину – входження РФ у важку економічну кризу, пов'язану з різким падінням цін на нафту, обвалом російського рубля і епідемією COVID-19. Водночас, путінський режим не збирається відмовлятися від експансіоністських планів – відновити кордони імперії в межах царської Росії позаминого

¹ Підготовлено в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

століття, і планує скористатись ситуацією для їх реалізації. Це попри все те, що Росія, навіть з нововведеннями від Путіна, є киплячим котлом зростаючої внутрішньої напруженості.

2. Виклики, загрози та ознаки погіршення безпекової ситуації в регіоні

Політична сфера, російська агентура впливу

Інструменти гібридної війни проти України та інших чорноморських держав Росія використовує й сьогодні, зокрема: введення прямої агентури та агентів впливу в керівні органи стратегічних державних компаній, центральні органи виконавчої влади та сектор національної безпеки і оборони. Для цього Москва активно застосовує корупціогенні схеми, надаючи преференції політикам високого рівня через існуючі або спеціально ініційовані бізнес-проекти. В Європі цьому, наприклад, служать проекти російських газових потоків — «Північного потоку», «Північного потоку-2». В Україні, після виборів 2019 року і приходу до влади В. Зеленського та його партії «Слуга народу», активізувались політики і посадовці часів проросійського режиму Януковича: колишній заступник голови АПУ А. Портнов, колишня міністр юстиції О. Лукаш, колишня народний депутат О. Бондаренко. Вони намагаються схилити адміністрацію Зеленського до капітуляції перед РФ.

Подібні процеси відбуваються в інших причорноморських країнах. Підживлюваний обіцянками російських нафтодоларів болгарський прем'єр-міністр Бойко Борисов постійно оглядається в бік Москви. З одного боку, після візиту до США у жовтні 2019 року Борисов погодився на розміщення координаційного центру НАТО у Болгарії, а з іншого боку — Болгарія пристала на пропозицію РФ і з початку 2020 року отримує газ через новий російський газопровід «Турецький потік», в обхід України.

Під російським тиском керівництво Молдови намагається дистанціюватись від НАТО. Президент І. Додон неодноразово зауважував, що має намір отримати міжнародне визнання нейтрального статусу Молдови, що передбачає утримання країни від членства в Альянсі.

Воєнно-політична і військова сфери

Росія не демонструє намірів зупинитися щодо окупації Чорного моря. Проведені у першому кварталі 2020 року військові навчання в Криму та акваторії Чорного моря вказують на ознаки підготовки Росією військових операцій на українському узбережжі Чорного та Азовського морів та в гирлі р. Дунай.

9 січня 2020 року в акваторії Чорного моря, на південь і південний захід від окупованого Криму, були проведені масштабні спільні навчання Чорноморського і Північного флотів РФ із виконанням ракетних стрільб з води, повітря та узбережжя. Задіяно близько 40 кораблів, 1 підводний човен, понад 40 літаків і гелікоптерів різних типів.

2 січня 2020 року під приводом проведенням бойових стрільб і військово-морських навчань було закрито сім морських районів Чорного моря. 1 лютого 2020 року РФ поширила міжнародне морське попередження про небезпеку в системі NAVTEX — NAVAREA III 134/20 щодо проведення ракетно-артилерійських стрільб у районі Каркінітської затоки Чорного моря між окупованим Кримом та узбережжям Херсонської області України. При цьому, російські військові навмисно створили небезпечну ситуацію «накладання» районів бойових стрільб ЧФ РФ і ВМС України, хоча останні ще з 1 грудня 2019 року попередили про закриття частини цього ж району. Ситуація там же повторилась 25 лютого 2020 року.

У березні Росія провела військові навчання в окупованому Криму з висадкою десанту. За повідомленням «Defense Blog», 1 500 десантників з Новоросійська, 300 одиниць техніки і 15 літаків ВТА Іл-76 імітували захоплення українського аеродрому Кульбакіне в Миколаєві. Цей аеродром має важливе значення для оборони півдня України.

На полігоні «Опук» в окупованому Криму проводяться регулярні тренування з висадки морських десантів силами Чорноморського флоту РФ. За результатами моніторингу було

встановлено, що протягом 2014–2019 років там було проведено близько 100 військових навчань, маневрів, тренувань, бойових стрільб і практичних бомбометань.

Ці навчання засвідчили підготовку до висадки десанту у комбінації з наступом з території окупованого Криму в напрямку Каховки, де розташований головний шлюз Північнокримського каналу. Мета - розблокування постачання води на півострів. Особливо небезпечним може бути період вересень-листопад, між перенесеним на 3 вересня святкуванням «Дня Перемоги» в Росії і проведенням стратегічних навчань «Кавказ-2020». Концентрація сухопутних, морських і повітряних сил у східній частині Чорноморського регіону, одночасно з мобілізацією командних структур, може перерости у загрозу їх застосування під штучно створений привід.

Ризики для безпеки в регіоні стали більш вираженими на тлі швидкого нарощування Росією військової сили в поєднанні з воєнно-політичними амбіціями Туреччини знову утвердитися як регіональна наддержава. Анкара продовжує закривати очі на так званий «Сирійський експрес» - постачання Росією сирійському режиму військової техніки із Севастополя та Новоросійська із задіянням кораблів ЧФ РФ й інших флотів Росії. Стримуючим фактором для агресивних дій Росії є військово-морська присутність сил НАТО.

Безпека судноплавства

Російська Федерація продовжує блокаду Азовського моря. Тільки за березень 2020 року середня тривалість штучного утримання з боку РФ суден, що йдуть через Керченську протоку з Чорного моря до українських портів Маріуполь і Бердянськ, склала 31 годину (в середньому за 2019 рік – 29,9 годин, до червня 2018 цей показник становив 5-7 годин), середня тривалість штучного утримування суден, що йдуть з Маріуполя і Бердянська склала 34,7 годин. Завдяки ескортуванню суден катерами ВМС України, затримань суден силами РФ у відкритому морі не було. Втім, за висновками Моніторингової групи Інституту Чорноморських стратегічних досліджень і BlackSeaNews, в квітні-травні 2020 року не можна виключати погіршення цих показників, як «асиметричної реакції» РФ на візит Президента України 11 квітня до Бердянського порту для ознайомлення з будівництвом бази «Схід» ВМС України, яка має посилити захист українського судноплавства в Азовському морі.

Росія продовжувала штучно створювати А2/AD-зонах в Азовському морі і північній частині Чорного моря, перешкоджаючи судноплавству. Маршрути суден із протоки Босфор до українських портів пролягають через вузький прохід між о. Зміїний й окупованим РФ українським шельфом на Одеському родовищі, шириною лише 13,5 милі (25 км). Ці та інші захоплені родовища охороняються 41-ю бригадою малих ракетних кораблів ЧФ РФ, що має значний ударний потенціал. Це створює потенційні загрози судноплавству до та з одеських, миколаївських і херсонських портів України, на які припадає до 95% експорту/імпорту.

Унормування на міжнародному рівні потребує проблема перебування в Чорному морі кораблів без прапора, які незаконно відвідують кримські порти. Міжнародне право має містити пряму заборону виходу в море суден, що не мають реєстрації прапора. Усі порти Чорного та Середземного морів, військово-морські сили та берегова охорона країн регіону повинні отримувати оперативну інформацію про позбавлення суден реєстрації прапора.

Економічна й енергетична сфери

Дії Росії із дестабілізації України та внесення розколу серед чорноморських країн з використанням енергетичних інструментів втілились 8 січня 2020 року, коли в Туреччині був офіційно запущений газопровід «Турецький потік», який перебрав на себе обсяги транзиту газу через Україну для потреб Туреччини, Болгарії, Греції і Північної Македонії. Українська ГТС наразі використовується лише для постачання російського газу в Молдову та Румунію. Існує небезпека подальшого скорочення обсягів транзиту російського газу через Україну в результаті введення в дію 2-ї гілки «Турецького потоку» та його продовження через Болгарію і Сербію, що, як заявив сербський президент А. Вучіч, очікується у жовтні 2020р.

Дестабілізація України через припинення Росією транспортування газу українською ГТС може створити набагато більш ризиковану ситуацію для Європейського Союзу та НАТО, ніж дестабілізація самої Російської Федерації. Зусилля, необхідні для запобігання такому сценарію, значно менші, ніж зусилля, які ЄС (і НАТО) мав би докласти для протидії кремлівській агресії проти Києва. Це є однією з причин посередництва ЄС у перемовинах щодо транспортування Росією газу через Україну. Єврокомісія доклала максимум зусиль для сприяння укладанню російсько-української угоди про транзит газу після 1 січня 2020 року. Зараз транспортування газу територією України здійснюється за новими умовами, які гармонізовані з газовим законодавством ЄС, чому також сприяли результативна робота в Стокгольмському арбітражі, запаси газу в Україні та країнах ЄС, санкції США проти «Північного потоку-2». Важливим інструментом координації дій на газовому ринку є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка містить спеціальні вимоги щодо співпраці у сфері використання газової інфраструктури (ст. 274).

Нові відносини в сфері транспортування природного газу посилюють необхідність координації планів і дій ЄС з Україною, важливі питання якої залишаються поза увагою. Наприклад, плани з розширення і будівництва нових об'єктів зберігання газу в сусідніх для України країнах не скоординовані з наявними українськими підземними сховищами газу та можливостями газотранспортного сполучення. Україна повинна отримати режим внутрішнього газового ринку ЄС, що також забезпечить можливість участі в процесі створення і координації планів ЄС, зокрема, повноправне членство в ENTSOG. Те ж саме стосується й інших чорноморських країн.

Інформаційна безпека, права людини, національні меншини, міграція

Інформаційний простір Криму повністю окупований та ізольований Росією. Всі організовані Україною засоби аналогового мовлення та радіомовлення на Крим з телевеж у Чаплинці та на Чонгарі блокуються окупантами. У 2019 році було припинене радіомовлення на Крим на середніх хвилях із застосуванням потужного радіоцентру в Миколасві через «зайві енерговитрати». Супутникове мовлення українських телеканалів на Крим втратило свою ефективність після введення мовниками кодування свого сигналу з 2020 року. Замість цього, після побудови окупантами в Криму об'єкта мовлення «Солоне озеро» біля Чонгару та введення його в експлуатацію у 2018 році, російське теле- та радіомовлення охоплює значну частину Херсонської області, суміжної з Кримом, поширюючи там російську пропаганду.

Російська окупаційна влада в Криму продовжує заходи із заміщення населення на півострові з метою легалізації окупованих територій. Станом на березень 2020 року, без урахування відряджених до Криму військових, силовиків та інших чиновників, за роки окупації на півострів було переселено 270 тис. росіян. Процес такого переміщення змінює демографічну картину на окупованій території і, як відзначає Кримська правозахисна група, порушує статтю 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення.

Російська Федерація продовжує цілеспрямовану політику репресій і залякування місцевого населення на окупованих територіях. Цілями спецслужб РФ є небайдужі кримчани, патріоти, які не прийняли анексію, громадські діячі, журналісти, колишні офіцери ВМСУ, а також кримські татари, які переслідуються за національною ознакою та за релігійні погляди. Станом на березень 2020 року щонайменше 89 осіб позбавлені волі у рамках політично умотивованого кримінального переслідування. У лютому загальна кількість мешканців Криму, позбавлених свободи у «справі кримських мусульман», склала 63 особи. ФСБ РФ звинуватила 13 ув'язнених осіб «у підготовці диверсій, зберіганні зброї та шпигунстві». У цих справах зафіксовано незаконні методи слідства й застосування тортур, порушення презумпції невинуватості. У лютому також зафіксовано 8 нових кримінальних справ стосовно мешканців Криму за ухиляння від служби в окупаційних збройних силах РФ.

На тлі нової хвилі переслідувань в Криму проти інакодумців, стає очевидним, що звільнення українських бранців Кремля можливе лише за умови посилення міжнародного тиску на керівництво РФ шляхом санкцій за порушення прав людини, репресії та фальсифікації справ.

3. Пропозиції для посилення безпеки та регіонального безпекового співробітництва

Росія продовжує бути джерелом гібридних загроз для чорноморської і європейської безпеки, що потребує продовження моніторингу її дій для виявлення ознак нових актів гібридної війни і визначення механізмів протидії. Для цього на даному етапі пропонується:

1. Міжнародним організаціям варто вдатися до усіх можливих механізмів, включаючи системи міжнародного моніторингу ситуації в Чорному та Азовському морях, для виявлення порушень правил міжнародного судноплавства та покарання порушників.
2. Урядові та неурядові актори мають здійснювати послідовне та системне виявлення будь-яких маніпуляцій з боку РФ і забезпечувати громадянам постійний доступ до достовірної інформації, що сприятиме захисту держави від діяльності агентури впливу та «п'ятої колони».
3. З урахуванням напрямків військових навчань Російської Федерації, допоки не вдасться посилити ВМС України, українській владі слід звертатися до США та НАТО з пропозиціями продовжувати та збільшувати чергування постійних військово-морських груп НАТО у Чорному морі, що є дієвим для протистояння російській військовій агресії та забезпечення там необхідного балансу сил.
4. Звернути увагу на ініціативу посилення співпраці між окремими країнами - членами НАТО в рамках ініціативи «Бухарестська дев'ятка» (B9), фокусування її уваги на чорноморській безпеці та активному залученні України до розвитку цієї безпекової співпраці.
5. ЄС і НАТО слід докласти максимум зусиль для стабілізації ситуації в Україні, зменшення її залежності від РФ, у тому числі й енергетичної, навіть якщо такі дії призведуть до завдання шкоди самій Росії, адже стабільна Україна є більш важливою для безпеки Європи.
6. Розвиток інфраструктурних проєктів в Грузії, Україні і Молдові, зокрема, морської, залізничної та автотранспортної інфраструктури, за підтримки ЄС та європейських інвестицій зробить суттєвий вклад у загальний економічний розвиток та покращення соціально-економічного становища у цих країнах і регіоні в цілому.
7. Оскільки вразливістю РФ є її нафтогазовий сектор, то, у випадку небажання Росії змінювати свою агресивну політику, на порядок денний стає питання відмови від закупівель країнами Євросоюзу російської нафти та газу і їх переходу на інших постачальників.
8. Міжнародні організації, перш за все ООН, ЄС, ПАРЕ й ОБСЄ, мають наполегливо добиватись від Росії допуску їхніх моніторингових місій в окупований Крим та ОРДЛО для постійного контролю ситуації щодо захисту прав людини, а випадки відмови Росії мають супроводжуватись новими санкціями.

* * *